मकरसङ्क्रमणम् उत्तरायणारम्भः च

☛ मिलिन्दजोशी, पुणे

मकरसङ्क्रमणम् अधुना जनवरीमासस्य चतुर्दशे दिनाङ्के भवति । अस्माभिः परम्परया भाव्यते यत् मकरसङ्क्रमणं नाम उत्तरायणारम्भः इति । तन्नाम मकरसङ्क्रमणम् उत्तरायणारम्भः च एकस्मिन् एव दिवसे भवतः इति अस्माकं विश्वासः । किन्तु प्रत्यक्षनिरीक्षणात् ज्ञायते यत् सूर्यः दक्षिणदिशि गमनं स्थगयित्वा उत्तरदिशि गमनम् आरभते डिसेम्बरमासस्य २१तमे दिनाङ्के (विण्टर सोल्स्टाईस्) इति । एतस्मादेव डिसेम्बरमासस्य एकविंशतितमात् दिनाङ्कात् पृथिव्याः उत्तरार्धेषु विद्यमानेषु प्रदेशेषु दिनमानं वृद्धिं गच्छति । अतः स्पष्टं यत्

मकरसङ्क्रमणम् उत्तरायणारम्भः च एकस्मिन् एव दिने (डिसेम्बर्मासस्य २१ तमे दिनाङ्के) आसीत् १७२८ वर्षेभ्यः पूर्वं, तन्नाम २९३ तमे संवत्सरे । यतः गणितं वदति – तयोः अन्तरं शून्यम् आसीत् तदा इति । तथापि अद्यापि भाव्यते – मकरसङ्क्रमणम् उत्तरायणारम्भः च एकस्मिन् एव दिने भवतः इति ।

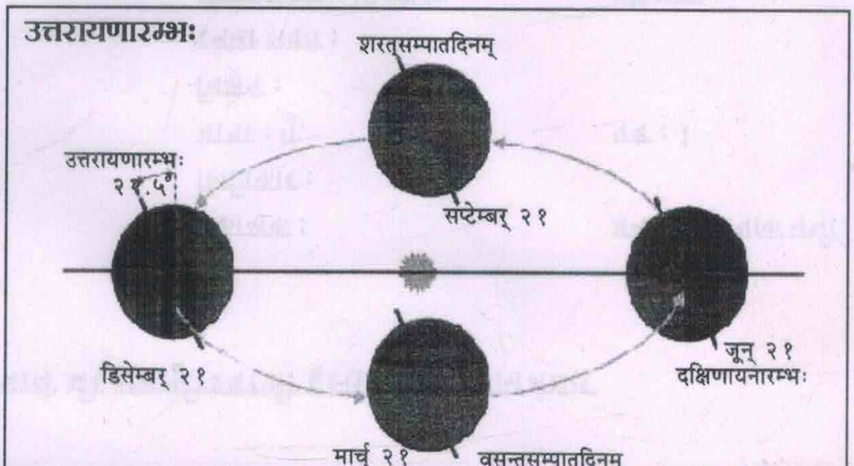

उत्तरायणारम्भः डिसेम्बरमासस्य २१तमे दिनाङ्के भवति इति ।

कथमेतत् उत्तरायणारम्भमकरसङ्क्रमणयोः २४ दिनात्मकम् अन्तरम् ?

साम्प्रतिकस्य प्रश्नस्य उत्तरं ज्ञातुम् अस्माभिः एतयोः उभयोः अर्थः ज्ञातव्यः ।

उत्तरायणारम्भः नाम सूर्यः दक्षिणदिशि गतिं स्थगयित्वा उत्तरदिशि गमनं प्रारभते इति । उत्तरायणारम्भस्य दिनं वसन्तसम्पातदिनम् अवलम्बते । तद्दिनम् (डिसेम्बर्मासस्य २१तमः दिनाङ्कः) वसन्तसम्पातदिनस्य (सप्टेबर्मासस्य २१ तमस्य दिनाङ्कस्य) ९० दिनानाम् अनन्तरम् आगच्छति ।

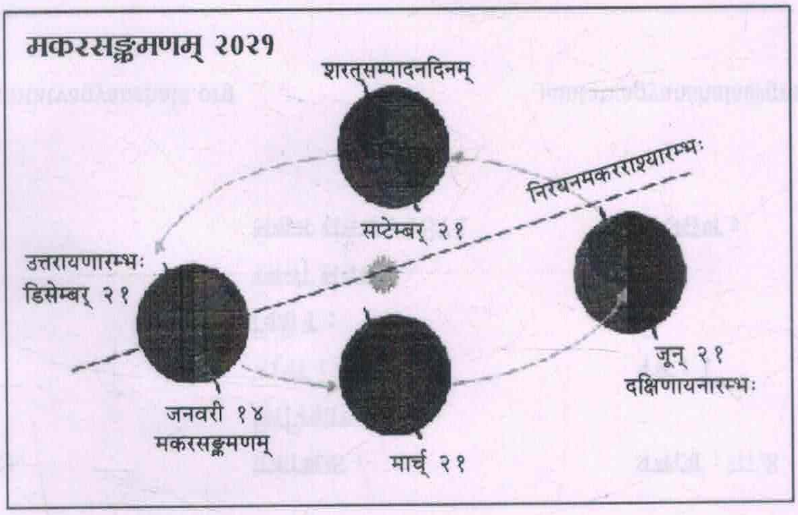

यस्मिन् सूर्यः मकरराशिं प्रविशेत् तद्दिने सम्भवति मकरसङ्क्रमणम् । वयं निरयनराशिचक्रम् अनुसरामः । तस्मात् मकरसङ्क्रमणम् इत्यस्य अर्थः - सूर्यस्य निरयनमकरराशिप्रवेशः इति । अधुना निरयनपञ्चाङ्गानुसरणात् ज्ञायते - सूर्यस्य निरयनमकरराशिप्रवेशः जनवरीमासस्य १४ दिनाङ्के भवति इति ।

उत्तरायणारम्भबिन्दुः स्थिरः न भवति । एतस्य कारणं यत् पृथिव्याः परिवलनाक्षः तस्याः सूर्यं परितः प्रचलतः परिभ्रमणप्रतलस्य लम्बरूपः न भवति, अपि तु लम्बरूपात् २३.५ अंशे स्थितः अस्ति इति । एतस्मादेव कारणात् सूर्यः कदाचित् दक्षिणदिशि, कदाचित् उत्तरदिशि च प्रवर्तमानः इव भासते ।

सः अक्षः अपि अन्तरिक्षे स्थिरो न । अपि तु एषः अक्षः शनैः शनैः परिभ्रमति, २६००० संवत्सराभ्यन्तरे एकम् पूर्णचक्रम् भ्रमति च । एतत् चलनं सम्पातचलनम् इति आख्यातम् । यतः एतस्मात् चलनात् वसन्तसम्पातबिन्दुः शनैः शनैः पार्श्वगतिम् आश्रयति । एतस्मात् उत्तरायणारम्भबिन्दुरपि शनैः शनैः पार्श्वे सरति ।

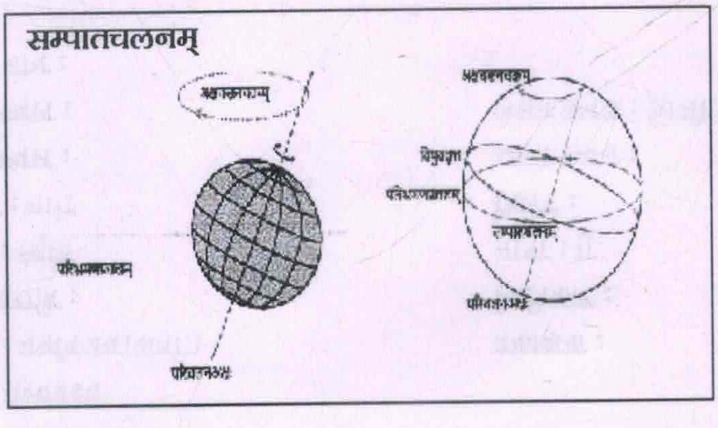

परन्तु निरयनराशिचक्रं नैव चलति । तत् तु अन्तरिक्षस्थानि नक्षत्राणि अवलम्ब्य स्थिरं भवति । अतः सूर्यस्य मकरराशिप्रवेशबिन्दुः अपि स्थिरः भवति । एतस्मादेव कारणात् काले अतीयमाने, उत्तरायणारम्भस्य मकर-सङ्क्रमणस्य च मध्ये अन्तरं वर्धते । यतः आङ्ग्लदिनदर्शिका अपि वसन्तसम्पात-बिन्दुम् अनुसरति । तस्मादेव वसन्तसम्पातः उत्तरायणारम्भः च नियततया सप्टम्बर्-मासस्य २१ तमे दिनाङ्के, डिसेम्बर्मासस्य २१ तमे दिनाङ्के च भवति ।

मकरसङ्क्रमणोत्तरायणारम्भयोः मध्ये कस्मिन् काले कियत् अन्तरं भवति इति गणयितुं शक्यम् । पृथिव्याः परिवलनाक्षः प्रायः २६००० संवत्सरकाले एकचक्रं यावत् परिवलति इति पूर्वम् उक्तम् एव । तस्मात् अवगम्यते यत् प्रायः ७२ संवत्सराभ्यन्तरे एकांशात्मकम् अन्तरं वर्धते इति । सूर्यस्य पृथिवीसापेक्षा गतिः एकदिनाभ्यन्तरे एकः अंशः

अस्ति । मकरसङ्क्रमणोत्तरायणारम्भयोः दिनात्मकम् अन्तरं प्रायः प्रतिद्वि-सप्ततिसंवत्सरम् एकदिनेन वर्धते । २०२१ तमे संवत्सरे एतद् अन्तरं २४ दिनात्मकं जातम् अस्ति । अतः एव उत्तरायणारम्भः भवति डिसेम्बर्मासस्य २१ तमे दिनाङ्के । मकरसङ्क्रमणं च भवति जनवरी-मासस्य १४ दिनाङ्के ।

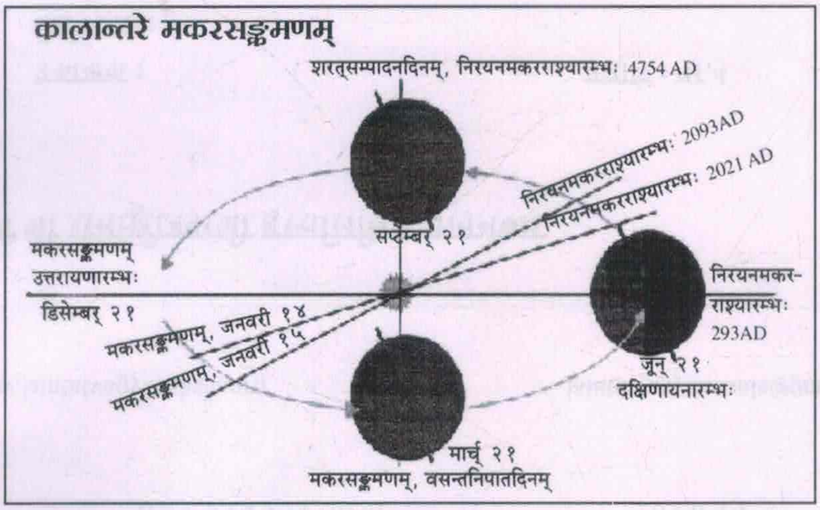

मकरसङ्क्रमणं जनवरीमासस्य १५ दिनाङ्के भवेत् २०९३ तमे संवत्सरे । जनवरीमासस्य १६ दिनाङ्के भवेत् २१६५ तमे संवत्सरे । एवमेव मार्च्मासस्य २१ तमे दिनाङ्के भवेत् ६७०० तमे संवत्सरे ।

मकरसङ्क्रमणम् उत्तरायणारम्भः च एकस्मिन् एव दिने (डिसेम्बर्मासस्य २१ तमे दिनाङ्के) आसीत् १७२८ वर्षेभ्यः पूर्वं, तन्नाम २९३ तमे संवत्सरे । यतः उपरनिर्दिष्टेन गणितेन तयोः अन्तरं शून्यम् आसीत् तदा । तथापि अद्यापि भाव्यते - मकरसङ्क्रमणम् उत्तरायणारम्भः च एकस्मिन् एव दिने भवतः इति ।

एतदपि अवश्यम् अवधेयम् यत् मकरसङ्क्रमणम् उत्तरायणारम्भः च पुनरपि एकस्मिन् एव दिने (डिसेम्बर्मासस्य २१ तमे दिनाङ्के) भविष्यतः २६२९३ तमे संवत्सरे । ●

जालस्थानद्वारा सम्भाषणसन्देशस्य ग्राहकता स्वीकर्तुं शक्या ।

ई-पत्रिकायाः ग्राहकत्वम्

Subscription rates for E - version

Year	Bharat & Nepal (INR)	SAARC (INR)	Other countries
1	Rs. 200/-	Rs. 800/-	[illegible]
2	Rs. 400/-	Rs. 1600/-	[illegible]
3	Rs. 550/-	Rs. 2400/-	[illegible]
4	Rs. 750/-	Rs. 3200/-	[illegible]
5	Rs. 950/-	Rs. 4000/-	[illegible]

मुद्रितपत्रिकायाः ग्राहकत्वम्

Subscription rates for printed version

Year	Bharat (INR)	SAARC (INR)	Other countries
1	Rs. 200/-	Rs. 800/-	$ 30 USD
2	Rs. 400/-	Rs. 1600/-	$ 55 USD
3	Rs. 560/-	Rs. 2400/-	$ 85 USD
4	Rs. 750/-	Rs. 3200/-	$ 115 USD
5	Rs. 950/-	Rs. 4000/-	[illegible]

जालपुटः - http:// www.sambhashanasandesha.in
Ph - 080 - 26722576/26721052
E-mail : sandesha@samskritam.in samskritam@gmail.com
Twitter - @sambhashana Facebook - sambhashana.sandesha

ये रजिस्टर्माध्यमेन पत्रिकां प्राप्तुम् इच्छेयुः ते प्रतिसञ्चिकं रू.२०/- आधिक्येन प्रेषयेयुः । तन्नाम तादृशेन ग्राहकेण एकस्य वर्षस्य निमित्तं रू.२४०/- आधिक्येन देयानि भवन्ति । एवमेव द्वैवार्षिकादिनिमित्तम् ऊहनीयम् ।